

5. Домбровська С. М., Полторак С. Т. Механізми формування безпеки держави. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_1_21.
6. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78-87.
7. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Корж І.Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. С. 69-77.
9. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні парадигми. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2014. Вип. 2. С. 230–240.
10. Мельников О. Г. Державне управління у сфері прикордонної безпеки в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. Київ, 2011. 28 с.
11. Нікітін Ю. В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 141–147.
12. Помоконов В. А. Права человека и национальная безопасность. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2008. № 2. С. 4-10.
13. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
14. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2(12). С. 126-139.
15. Шмоткін О. В. Права особи як об'єкт національної безпеки України. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 114-120.
16. Eric V. Turner Human rights suffer under camouflage of national security. URL: http://www.state.ct.us/foi/Articles/human_rights_suffer_under.htm.

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3-2.4>

ЯКОВЛЄВ А.А.

ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНІЙ НАУЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

THE CONCEPT OF CONSTITUTIONAL PROCESS IN MODERN SCIENCE OF CONSTITUTIONAL LAW

Актуальність статті полягає в тому, що активний розвиток сучасної науки конституційного права супроводжується не лише відкриттям нових сфер конституційно-правових досліджень та розробкою нових наукових методологій аналізу у сфері конституційного права, але й виявляє свій глибинний зв'язок з вивченням та характеристикою тих фундаментальних категорій, які лежать в основі цієї юридичної науки. Однією з таких базових категорій є конституційний процес. У статті визначено основні теоретичні і методологічні підходи до визначення поняття конституційного процесу у науці конституційного права. Автор визначає роль і значення конституційного процесу для функціонування системи конституційного права, вказує на зв'язок цього поняття з поняттями конституційної діяльності, конститу-

ційного розвитку та конституційної модернізації. Обґрунтовується необхідність врахування динамічного виміру конституційно-правових відносин як важливого елемента сучасних конституційно-правових досліджень. Визначено теоретичний і практичний потенціал даного поняття в аналізі триваючої в Україні конституційної модернізації. З'ясовано, що наразі дедалі більшого визнання набуває ідея щодо доцільності виходу за вузькі межі інтерпретації змісту поняття конституційного процесу, коли воно ототожнюється виключно з процесом реалізації конституційного судочинства. До певної міри подібне «розширене» тлумачення змісту поняття конституційного процесу може викликати небезпідставні заперечення у тому сенсі, що в такому разі воно максимально наближається до цілого ряду близьких за змістом, але не тотожних йому понять як то: конституційний розвиток, конституційно-правове регулювання, функціонування конституції, реалізація конституції, конституційна модернізація тощо. Наголошено, що намагаючись уникнути логіко-юридичної загрози штучного «розширення» змісту тих чи інших понять, не можна вдаватися до прямо протилежного способу дії, коли настанова на «конкретизацію» змісту зазначених понять (у нашому випадку йдеться про поняття «конституційний процес») обертається не менш штучним звуженням їх змісту.

Ключові слова: конституційний процес, конституційне право, конституційна модернізація, етапи конституційного процесу, Конституція України.

The relevance of the article is that the active development of modern science of constitutional law is accompanied not only by the discovery of new areas of constitutional law research and development of new scientific methodologies of analysis in the field of constitutional law, but also reveals its deep connection with the study and characterization of those fundamental categories, which underlie this legal science. One such basic category is the constitutional process. The article identifies the main theoretical and methodological approaches to defining the concept of constitutional process in the science of constitutional law. The author defines the role and significance of the constitutional process for the functioning of the system of constitutional law, points to the connection of this concept with the concepts of constitutional activity, constitutional development and constitutional modernization. The necessity of taking into account the dynamic dimension of constitutional and legal relations as an important element of modern constitutional and legal research is substantiated. The theoretical and practical potential of this concept in the analysis of the ongoing constitutional modernization in Ukraine is determined. It has been found that the idea of the expediency of going beyond the narrow limits of the interpretation of the content of the concept of the constitutional process, when it is identified exclusively with the process of implementation of constitutional proceedings, is gaining more and more recognition. To some extent, such an "extended" interpretation of the content of the concept of constitutional process may cause unfounded objections in the sense that in this case it is as close as possible to a number of similar in content but not identical concepts such as: constitutional development, constitutional regulation, functioning of the constitution, implementation of the constitution, constitutional modernization, etc. It is emphasized that trying to avoid the logical and legal threat of artificial "expansion" of the content of certain concepts, it is impossible to resort to the exact opposite method, when the instruction to "concretize" the content of these concepts (in our case the concept of "constitutional process") no less artificial narrowing of their content.

Key words: constitutional process, constitutional law, constitutional modernization, stages of constitutional process, Constitution of Ukraine.

Вступ. Активний розвиток сучасної науки конституційного права супроводжується не лише відкриттям нових сфер конституційно-правових досліджень та розробкою нових наукових методологій аналізу у сфері конституційного права, але й виявляє свій глибинний зв'язок з вивченням та характеристикою тих фундаментальних категорій, які лежать в основі цієї юридичної науки. Однією з таких базових категорій є конституційний процес. Справді, попри своєрідне «засилля» інституціональної методології конституційно-правових досліджень (шоправда, варто

визнати, що вона дала чимало позитивних і плідних результатів у науковому плані) всередині та наприкінці минулого століття, наразі, на початку XXI століття дедалі більшої ваги набуває проблематика процесуального або динамічного вивчення тих чи інших конституційно-правових явищ, включаючи й конституційно-правові інститути та норми конституційного права. На зазначені зміни в структурі сучасних конституційно-правових досліджень, а також на необхідність вивчення «динаміки конституційно-правових явищ» звертає увагу О. Скрипнюк [1]. У цьому аспекті особливої теоретичної значущості набуває вивчення та аналіз поняття конституційного процесу, яке міцно увійшло не тільки у науковий конституційно-правовий обіг, але й активно вживається в сучасних політологічних, загальних державно-правових дослідженнях, а також в сфері науки державного управління. Однак, вказуючи на наукове значення проблематики конституційного процесу та його аналізу, слід відзначити й ті причини, які роблять цю тему актуальною для нинішнього етапу конституційного, та державно-правового в цілому, розвитку України. акцентуємо на найважливіших з них.

Виклад основного матеріалу. По-перше, актуальність вивчення теоретико-методологічних конституційно-правових підходів до визначення поняття конституційного процесу зумовлюється специфікою сучасного стану конституційного розвитку України. Як неодноразово наголошували провідні вітчизняні конституціоналісти, успішність та результативність конституційного розвитку в Україні безпосередньо залежить від того, наскільки потужною та обґрунтованою виявиться система його наукового забезпечення. З цього погляду, наявність чіткої наукової програми дій, а також теоретичного усвідомлення цілей, механізмів, засобів та способів реформування Конституції України слід сприймати не як своєрідний «додаток» до певної політичної програми реформ, яка може бути розроблена тією чи іншою політичною силою (незалежно від того чи то йдеться про провладні, чи про опозиційні сили), а як основу будь-якої модернізації і країни і конституції. Як зазначає з цього приводу П. Євграфов, «зважаючи на те, що розбудова Української держави за період після проголошення її незалежності й донині йшла невизначеним шляхом, методом спроб і помилок, давно виникла нагальна потреба в розробленні науково обґрунтованої концепції державного будівництва в Україні, зокрема організації державної влади, територіального устрою та місцевого самоврядування» [2]. Утім, розробка будь-якої науково обґрунтованої концепції державного будівництва та конституційної модернізації сучасної України неможливі поза зверненням до такого поняття як конституційний процес. По-друге, експлікація теоретичного змісту поняття конституційного процесу виявляється актуальною в плані розробки загальної методології та програми конституційних змін. Справді, якщо ставиться на меті фундаментальне оновлення основ конституційного ладу, забезпечення демократичного розвитку України, удосконалення механізмів гарантування принципів правової і соціальної державності, то тоді цілком логічно постає питання про те, що саме повинен включати у себе цей конституційний процес і чи слід в такому разі враховувати минулий конституційний досвід України? Якщо конституційний процес сприймається виключно як формальна процедура внесення змін до тексту Конституції України, то тоді сама ідея використання конституційного досвіду державотворення періоду 1991–2012 р. видається зайвою. Натомість, якщо конституційний процес сприймається дещо ширше, а саме – як процес історичного і юридичного розвитку конституційних правовідносин та засобів конституційно-правового регулювання, то тоді звернення до практики конституційних змін в Україні (реалізованих та нереалізованих спроб модернізації Конституції України) є не просто бажаною, а необхідною складовою розробку сучасної програми модернізації Конституції України. По-третє, проблематика звернення до теоретико-методологічних способів визначення та встановлення змісту поняття конституційного процесу набуває актуальності з огляду на об'єктивну відсутність у сучасній науці конституційного права його загального та визнаного переважною більшістю дослідників розуміння. Натомість можна констатувати співіснування подекуди прямо протилежних підходів, що не створюючи істотної проблеми для теорії конституційного права, тим не менш, породжує цілий ряд проблем у практичній сфері, адже практична реалізація завдань конституційної модернізації повинна спиратись на певне загальне розуміння як сутності конституційного процесу, так і його цілей та завдань. До того ж практично усі без виключення завдання Конституційної Асамблеї, які було визначено в Указі Президента України № 328/2012 від 17 травня 2012 року, і якими є: 1) узагальнення практики реалізації Конституції України, пропозицій і рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням досягнень і тенденцій сучасного конституціоналізму; 2) підготовка та схвалення Концепції внесення змін до Конституції України, подання її Президентові України; 3) підготовка на основі Концепції внесення змін до Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України та попереднє його

схвалення; 4) організація громадського, а також фахового, в тому числі за участю міжнародних експертів, зокрема експертів Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), обговорення законопроекту про внесення змін до Конституції України; 5) доопрацювання за результатами громадського і фахового обговорення законопроекту про внесення змін до Конституції України; 6) схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України та подання Президентові України для внесення на розгляд Верховної Ради України відповідно до розділу XIII Конституції України, передбачають розробку й узгодження загального поняття конституційного процесу. Все це актуалізує наукові конституційно-правові дослідження поняття конституційного процесу та надає їм теоретичної і практичної значущості.

На сьогоднішній день засвідчуємо наявність одразу ж декількох теоретико-методологічних підходів до визначення поняття конституційного процесу. Одним з найбільш поширених способів тлумачення змісту конституційного процесу є його визначення як процесуальної форми існування та реалізації конституційного права [3]. З цього погляду конституційний процес є самостійним видом юридичного процесу, тоді як «особливість процесуальних конституційних норм полягає у тому, що вони створюють фундамент юридичного процесу, забезпечують процесуальну регламентацію принципово важливих питань для подальшої галузевої процесуалізації; імплементують процесуальні міжнародно-правові стандарти в галузі прав і свобод людини і громадянина; визначають порядок самої конституційної діяльності (порядок розробки Конституції, внесення до неї змін тощо) в державі»[4]. Щоправда, навіть з цього погляду, як відмічає Х. Приходько, видається невиправданою та помилковою позиція тих дослідників, які схильні ототожнювати поняття «конституційно-процесуальне право» (воно може бути охарактеризовано як «галузь процесуального права, сукупність процесуальних конституційно-правових норм, які закріплюють порядок реалізації матеріальних норм конституційного права регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації суб'єктами конституційного права їх прав, свобод і обов'язків» [5]) та «конституційний процес», адже останнє поняття є значно ширшим за змістом. Тобто конституційно-процесуальне право та конституційний процес можуть ототожнюватись лише якщо йдеться про статутарні якості конституційного процесу, тобто в значенні останнього як галузі процесуального права або галузі юридичного процесу [6]. В цілому з цією позицією консолідується і В. Федоренко, який пропонує тлумачити конституційний процес як складову генезису процесуального права в цілому і одночасно – об'єктивний вираз тенденції до процесуалізації національного права [7]. Щоправда, це не означає хибності опису конституційного процесу у термінах формування тієї чи іншої моделі конституціоналізму, який описується цим автором як «упорядкована сукупність (система) історично сформованих ідеологічно-правових світоглядних поглядів на способи і методи ефективного регулювання конституційних правовідносин, об'єктивно сформовану систему конституційного права, систему конституційного законодавства, стрижнем якої виступає Основний Закон» [8]. Разом з тим, вивчаючи систему конституційного права та даючи науково-юридичної експлікації цього поняття В. Федоренко пише про конституційний процес як про зміну внутрішньої архітектури конституційно-правових відносин, і відповідно – внутрішньої побудови системи конституційного права України [9].

Водночас, конституційний процес у сучасній науці конституційного права характеризується як система дій різноманітних суб'єктів конституційно-правових відносин [10]. Для відомого російського вченого-конституціоналіста В. Чиркіна конституційний процес є динамічним виміром існування конституційного права. З цього погляду, конституційний процес постає як зовнішній прояв конституційного розвитку, що включає у себе певні етапи, які пов'язані з виникненням, удосконаленням та зміною певних конституційних моделей [11]. Таке ж розуміння конституційного процесу надається й авторами монографії «Конституція у XXI столітті: порівняльно-правове дослідження» (2011 р.), коли він описується як процес прийняття нових конституцій або принципів змін до них, що супроводжується удосконаленням вже існуючих або запровадженням нових інститутів конституційного права. Насамперед йдеться про зміни правового статусу людини, забезпечення соціально-економічних прав людини і громадянина, демократизація державних структур, зміни форми правління тощо [12]. Вартує на увагу те, що наведене поняття «конституційна модель», як її тлумачить В. Чиркін, безпосередньо корелює з теорією розвитку системи конституційного та адміністративного права, яку запропонував В. Авер'янов. Нагадаємо, що для цього фахівця оновлення, трансформація та реформування сфери публічного права пов'язувались не просто з виникненням та запровадженням у юридичну практику тих чи інших нових правових інститутів, а з докорінними змінами моделі правового регулювання, його цілей і завдань, а також того доктринального розуміння сутності і призначення права, яке лежить

в основі процесу розвитку законодавства [13]. Такий теоретико-методологічний підхід дозволяє виділити в конституційному процесі щонайменше декілька рівнів та аспектів, які включають у себе як власне нормативні зміни, так і постання нової правової ідеології, а також укорінення нових конституційно-правових цінностей паралельно з розвитком наукової теорії конституційного процесу і відповідних доктринальних змін на рівні осмислення і сприйняття конституційного права і його суспільного призначення.

Співзвучними цьому, є і ті способи інтерпретації змісту та специфіки конституційного процесу, які пропонуються вітчизняними дослідниками. Наприклад, для І. Сопілко конституційний процес включає у себе, з одного боку – історичний розвиток та удосконалення конституції (з цього погляду ця дослідниця визначає проблему співвідношення історії і сучасності у конституційному процесі), а з іншого – її функціонування [14]. І. Куненко доводить, що сутністю конституційного процесу є оновлення конституції та конституційного законодавства під впливом різноманітних суспільних і правових чинників. у результаті чого своєрідною «серцевиною» конституційного процесу є конституційна реформа або процес конституційного реформування. Тобто конституційний процес тлумачиться як одночасно соціально-політичне і правове явище, що виражає динаміку найважливіших суспільних відносин, а також засобів їх правового регулювання [15]. На думку Н. Пелих, конституційний процес – це реалізація та внесення змін до конституції (перегляд і зміна вже існуючих конституційних норм). Водночас, як доводить ця дослідниця, конституційний процес має свою незаперечну специфіку, яка зумовлена статусом конституції як головного джерела національного права та основи правової системи [16], що дозволяє говорити не лише про його фундаментальність (адже у цьому процесі предметом модернізації та удосконалення конституційно-правового регулювання, як правило стають найважливіші суспільні публічно-владні відносини), але й про процесуальну складність конституційного процесу, яка пов'язана з наявністю у конституційному праві практично усіх без виключення країн спеціальних процедур і порядку внесення змін і доповнень до конституції.

Цікавий підхід до систематизації наявних на сьогоднішній день способів визначення конституційного процесу пропонує О. Совгіря, яка вказує, що це поняття здебільшого використовується у науці конституційного права у трьох основних значеннях: а) як устрій усіх конституційно-процесуальних відносин; б) як сукупність процедурних стадій розробки, прийняття та зміни конституції; в) як конституційно-судовий процес, або сукупність конкретних стадій конституційного провадження, що супроводжують здійснення конституційного судочинства [17]. Хоча, існують й інші підходи до визначення змісту поняття конституційного ладу. Наприклад, Х. Приходько пропонує виділяти п'ять основних методологій дослідження конституційного процесу: а) інституціонально-правову, коли конституційний процес тлумачиться як процес державотворення і право творення в Україні, що вкляює у себе еволюцію і розвиток конституційних інститутів; б) історичну, коли конституційний процес постає насамперед як історія конституційного розвитку тієї чи іншої країни, що акумулює у собі найважливіші історичні аспекти розвитку конституції; в) традиційно-нормативістську, коли конституційний процес інтерпретується як конституційно-судовий процес; г) модерністську, коли конституційний процес постає як зовнішній вираз конституційної діяльності; д) класично-позитивістську, для якої конституційний процес сприймається як сукупність конституційно-процесуальних норм, які регулюють конституційно-процесуальні відносини [18]. При цьому, на користь кожної з них можуть бути наведені змістовні аргументи.

На відміну від цього, О. Скрипнюк вказує на два основні способи інтерпретації змісту та сутності конституційного процесу. З одного боку, на думку цього визнаного вітчизняного фахівця, конституційний процес є відносно самостійним видом юридичного процесу, що дозволяє говорити про конституційне процесуальне право як складову багатоаспектної системи конституційного права України в цілому. З іншого боку, це поняття необхідно аналізувати й у більш широкому контексті розвитку конституційного права, внесення змін і доповнень до чинних конституцій, здійснення конституційної діяльності, функціонування системи конституційно-правового регулювання [19]. У цьому сенсі конституційний процес постає як процес функціонування конституції з одночасною корекцією її функцій залежно від зміни або трансформації суспільних потреб. Таким чином, конституційний процес включає у себе як розробку, прийняття та зміну конституції, так і саме конституційно-правове регулювання тих суспільних відносин, які входять до його предмету [20]. До речі, застосування такої методології дослідження конституційного процесу дозволяє не тільки доктринально пов'язати це поняття з такими явищами як «демократизація», «удосконалення системи державного управління», «утвердження народовладдя» тощо, але

й визначити специфіку конституційного процесу за різних умов державно-правового розвитку. Наприклад, як доводить О. Скрипнюк, ми маємо всі підстави стверджувати про принципові відмінності конституційного процесу в умовах демократичних та недемократичних типів держави, про вплив фактору забезпеченості правового статусу конституції як акта найвищої юридичної сили на основи системи конституційного законодавства і конституційний процес в цілому. Цікавою та плідною у науковому плані спробою адаптації такої моделі до аналізу конкретних політико-правових відносин в Україні можуть виступити дослідження К.Бабенка. Зокрема, вивчаючи демократичні засади політичного режиму в Україні, він звертає увагу на специфіку конституційного процесу, описуючи його як одне з базових понять, яке «дозволяє охарактеризувати комплекс взаємозв'язків, що формуються у процесі демократизації між суспільством ... та державою» [21]. Більш комплексно це положення розкрито у монографії К.Бабенка, де він прямо вказує, що «розвиток системи державної влади, а також всієї сукупності політико-правових відносин такі чи інакше пов'язаний із конституційним процесом, адже сама конституція є не просто мертвим юридичним зліпком певного типу політико-правових відносин, а постає як динамічна форма, що трансформується разом із розвитком суспільства та його основних підсистем» [22].

Цікаво зазначити, що саме до такої думки схилилась і більшість учасників всеукраїнської науково-практичної конференції «Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми», яка відбулась у м. Харкові ще у 2009 році. Зокрема, як зазначає В. Тацій, конституційний процес є поняттям, що включає у себе як конституційну розбудову України, так і оновлення конституційного тексту [23]. Це означає, що сучасне розуміння конституційного процесу не може обмежуватись виключно сферою конституційно-процесуального права. До цієї ж позиції пристає і Ю. Шемшученко, який, характеризуючи специфіку сучасного конституційного процесу в Україні, фактично говорить про удосконалення правового регулювання основ конституційного ладу, реформування усіх гілок державної влади, розвиток системи місцевого самоврядування, посилення гарантій ключових для розвитку демократичної, правової і соціальної держави інститутів [24]. Більше того, навіть якщо спробувати уявити собі реформування системи державної влади, то перше, на що слід вказати – це оновлення її конституційної моделі [25], що зумовлює необхідність осмислення поняття конституційного процесу як поступового розвитку конституційних осин державного і суспільного ладу.

Таким чином, наразі дедалі більшого визнання набуває ідея щодо доцільності виходу за вузькі межі інтерпретації змісту поняття конституційного процесу, коли воно ототожнюється виключно з процесом реалізації конституційного судочинства. До певної міри подібне «розширене» тлумачення змісту поняття конституційного процесу може викликати небезпідставні заперечення у тому сенсі, що в такому разі воно максимально наближається до цілого ряду близьких за змістом, але не тотожних йому понять як то: конституційний розвиток, конституційно-правове регулювання, функціонування конституції, реалізація конституції, конституційна модернізація тощо. Справді, як зазначає І. Іщенко, з погляду методологічної обґрунтованості, в загальній правовій теорії необхідно доволі обережно застосовувати поняття правового впливу, правового розвитку, функціонування права, правового регулювання, правового процесу [26]. Повністю погоджуючись з думкою щодо необхідності розробки чітких науково-правових дефініцій кожного із вживаних понять, слід все ж таки визнати й те, що з огляду на свою фундаментальність, багато з понять, які наразі широко застосовуються наукою конституційного права, є полісемантичними або мають цілий спектр значень, які повинні враховуватись залежно від тих контекстів, у яких зазначені поняття вживаються. З цього погляду ані теоретично, ані методологічно виправданою не виглядає спроба штучного обмеження змісту вказаних понять, які нині визначають загальні напрями досліджень у сфері конституційного права. Тобто, намагаючись уникнути логіко-юридичної загрози штучного «розширення» змісту тих чи інших понять, не можна вдаватись до прямо протилежного способу дії, коли настанова на «конкретизацію» змісту зазначених понять (у нашому випадку йдеться про поняття «конституційний процес») обертається не менш штучним звуженням їх змісту. До речі, практично всі вказані вище поняття (конституційно-правове регулювання, конституційна модернізація, функціонування конституції тощо), які є дотичними до поняття конституційного процесу, мають доволі чіткі та усталені визначення у науці конституційного права, що істотно зменшує ймовірність свідомого або несвідомого ототожнення їх змісту зі змістом поняття конституційного процесу.

Отже, підбиваючи результати проведеного дослідження поняття конституційного процесу у сучасній науці конституційного права, можемо сформулювати наступні висновки. По-перше, наразі можна констатувати наявність у сучасних конституційно-правових дослідженнях при-

наймні двох основних способів тлумачення змісту поняття конституційного процесу, які можна описати як «широкий» і «вузький». Не зважаючи на те, що кожен з них включає у себе доволі відмінні теорії конституційного процесу та його дефініції, тим не менш їх можна чітко розмежувати за критерієм загального тлумачення сутності конституційного процесу. Зокрема, для представників «вузького» тлумачення конституційного процесу, він описується як самостійний вид судового процесу і одночасно як галузь процесуального права і процесуального законодавства України. Натомість, для «широкого» способу тлумачення сутності цього процесу він характеризується як розвиток конституційного права і конституційного законодавства в цілому, пов'язаний з об'єктивною суспільно детермінованою необхідністю трансформацій системи конституційного права і конституційно-правового регулювання шляхом внесення змін в існуючі або прийняття нових конституційних актів. По-друге, застосування «широкого» підходу до визначення поняття конституційного процесу дозволяє включити до нього динамічно-історичну складову, яка передбачає врахування специфіки, закономірностей та характерних для тієї чи іншої держави конституційних змін. При цьому зазначена складова може розглядатись як на відносно коротких історичних проміжках часу (наприклад, від моменту прийняття конституції України у 1996 році і до прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України» у 2004 році), так і на протязі більш тривалих конституційних періодів, які пов'язані з процесом утвердження конституціоналізму в цілому або зі зміною певних «конституційних моделей» (В. Чиркін). По-третє, досліджуване в аспекті завдань конституційної модернізації в Україні, загальне поняття конституційного процесу набуває ознак системності з огляду на те, що воно описує зміни на рівні конституційного права в цілому, які торкаються не якогось одного інституту конституційного права (або їх групи), а системи конституційного права в цілому, що передбачає зміни на рівні основ конституційного ладу, удосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина, конституційних основ організації і функціонування системи органів публічної влади, основ територіального устрою та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Скрипнюк О. В. Конституційно-правові інститути та норми: поняття, класифікація, структура. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. №3 (77). С. 3-4.
2. Євграфов П. До методології змін до Конституції України. *Вісник Конституційної Асамблеї*. 2013. № 1. С. 93.
3. Бисага Ю. М., Гомонай В. В., Чечерський В. І. Конституційно-процесуальне право. Ужгород: ПП Басараб М. М. «Наш рідний карій», 2006. С. 9.
4. Приходько Х. В. Проблема доцільності виокремлення конституційного процесу як самостійного виду юридичного процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 5 (79). С. 21-22.
5. Приходько Х. В. Конституційне процесуальне право: деякі термінологічні аспекти аксіологічно-понятійного апарату. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 1 (75). С. 60.
6. Приходько Х. В. Конституційний юрисдикційний процес в Україні: динамічні та статутарні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 2 (88). С. 16-21.
7. Федоренко В. Л. Матеріальне і процесуальне право як складові системи конституційного права України. *Адвокат*. 2006. № 11. С. 3-4.
8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. К.: КГНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. С. 101.
9. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: Монографія. К.: Ліра-К, 2009. С. 194.
10. Курс конституційного права України / Под. ред. М.А. Баймуратова, А.В. Батанова. Х.: Одиссей, 2008. Т. 1. С. 514.
11. Чиркин В. Е. Конституционное право / В.Е. Чиркин. М.: Норма, ИНФРА-М, 2013. С. 48.
12. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование: Монография / Отв. ред. В. Е. Чиркин. М.: Норма, ИНФРА-М, 2011. С. 31-33.
13. Авер'янов В. Б. Утвердження принципу верховенства права у новій дотрині українського адміністративного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 11 (61). С. 57-58.
14. Сопілко І. М. Конституційний процес в Україні: історія і сучасність. *Юридичний вісник: Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2011. № 3 (20). С. 72.

15. Куненко І. Конституційний процес і «конституційна реформа» до питання співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 129.
16. Пелих Н. А. Конституція України в умовах сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1 (123). С. 52.
17. Совгіря О. В. Предмет конституційно-процесуального права України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 9. С. 32-33.
18. Приходько Х. В. Теорія конституційного процесу: доктринальні та прикладні аспекти. Монографія. Тернопіль: Джура, 2010. С. 14-16.
19. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Х.: Право, 2009. С. 434.
20. Скрипнюк О. В. Функції Конституції та конституційний процес в Україні: ретроспективний погляд на проблему. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 1 (63). С. 5-6.
21. Бабенко К. А. Конституційні гарантії демократизму політичного режиму в Україні. *Юридична Україна*. 2007. № 5. С. 21.
22. Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні: монографія. К.: Ін Юре, 2008. С. 237.
23. Тацій В. Я. Наукові засади конституційного реформування в Україні. Влада в Україні: шляхи до ефективності / Відп. ред. О. Д. Святоцький. К.: Ін Юре, 2010. С. 612.
24. Шемшученко Ю. С. Теоретико-методологічні проблеми сучасного конституціоналізму та державного управління в Україні. Влада в Україні: шляхи до ефективності / Відп. ред. О. Д. Святоцький. К.: Ін Юре, 2010. С. 622-632.
25. Шемшученко Ю. С. Вибране. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 126-127.
26. Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» у сучасній теорії права. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 25-26.